

Гришко О.М.,

старший викладач кафедри теорії

та історії держави і права

Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ВІКТИМНІЙ ПОВЕДІНЦІ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ В ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ ЗОНІ

Відомо, що спеціально-кримінологічне запобігання відмінне від загальносоціального саме з огляду на спеціальне призначене для усунення конкретних кримінологічних факторів [10, с. 13; 2, с. 67]. Головною його особливістю є виявлення причин та умов, що сприяють злочинності [4, с. 83].

За статистичними даними Міністерства внутрішніх справ України, у 2007 р. від злочинів постраждали 13 417 пенсіонерів; у 2008 р. — 12 535 пенсіонерів; у 2009 р. — 17 049 пенсіонерів; у 2010 р. — 28 419 пенсіонерів [11], а злочинність у зоні відчуження зросла на 50 % у порівнянні з позаминулим роком [12].

Дослідження віктимної поведінки особи похилого віку як жертви злочину було здійснено у працях вітчизняних і зарубіжних науковців: В.С. Батиргарєєвої, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, О.Г. Кулика, В.С. Мінської, Є.М. Моїсеєва, В.І. Полубинського, К.Л. Попова, В.Я. Рибальської, Д.В. Рівмана, В.О. Тулякова тощо. Проте, комплексного дослідження спеціально-кримінологічних заходів запобігання віктимній поведінці осіб похилого віку в Чорнобильській зоні як актуальної кримінологічної проблеми здійснено не було, що й зумовило звернення авторки до її вивчення та аналізу.

Спеціально-кримінологічне запобігання включає, перш за все, комплекс цілеспрямованих заходів, що призначені виключно на боротьбу зі злочинністю та здійснюються органами та організаціями, які наділені нормативно-визначеними функціями, безпосередньо пов'язаними з протидією злочинності [1, с. 66]. Такі заходи, на думку С.С. Косенко, впливають як на попередження злочинних проявів серед населення, так і на зменшення потенційної віктимності [5, с. 48] осіб похилого віку. Наприклад, у наданні жертвам злочинів допомоги в зарубіжних країнах беруть безпосередню участь громадські організації (асоціації, комітети, клуби потерпілих, групи сприяння тощо). Ініціатива з їх створен-

ня, як правило, виходить від самих жертв чи членів їх родин, різних благодійних організацій. Членами таких організацій є, в основному, працівники системи соціального забезпечення, охорони здоров'я, співробітники кримінальної юстиції, громадяни. З метою поширення віктимологічних знань, члени таких організацій ведуть роботу, щоб якнайбільше корисної профілактичної інформації отримали потенційні жертви злочинів: видають брошури, буклети, інформаційні листівки, плакати з різних аспектів віктимологічних знань, довідники для жертв злочинів. Дії таких організацій зумовлюють навіть зміни законодавства (наприклад, в 1983 р. у Франції та США прийняті закони про потерпілих від злочинів, що передбачають відшкодування шкоди та надання допомоги жертвам злочину) [16, с. 141—142].

Управління спеціальним запобіганням передбачає використання специфічних заходів прийняття і реалізації рішень, особливої системи оцінок соціальної доцільності, корисності та ефективності цієї діяльності [8, с. 54]. Тому спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності класифікують за різними критеріями. Наприклад, за завданням, компетенцією і змістом запобіжної діяльності суб'єктів профілактики поділяють на: органи влади загальної компетенції, неспеціалізовані, частково спеціалізовані та спеціалізовані органи [8, с. 64].

Запобігання віктимній поведінці зазначеної категорії осіб у Чорнобильській зоні потребує законодавчого врегулювання здійснення та вдосконалення роботи державних та недержавних суб'єктів запобігання, оскільки відомо, що зона відчуження найблагополучніша територія з точки зору злочинності [15]. Тому, актуального характеру, на нашу думку, набуває питання створення спеціалізованих (державних, приватних чи громадських) організацій, основним завданням яких було б розроблення та здійснення заходів запобігання віктимізації осіб похилого віку. Проте, враховуючи реалії, що склалися на сьогоднішній день, вважаємо за доцільне, на початкових етапах розподілити такі завдання серед інстанцій вже існуючих.

Відомо, що до частково спеціалізованих органів запобігання належать установи соціального обслуговування, охорони здоров'я тощо. Такі органи дістали назву частково спеціалізованих із метою встановлення межі між ними та неспеціалізованими структурами. Останні певною мірою пов'язані з профілактикою злочинності, проте відповідні функції вони виконують, як правило, після звернення відповідних органів, що ведуть цілеспрямовану боротьбу зі злочинністю або у зв'язку із забезпеченням

правопорядку і безпеки серед певної категорії громадян. Частково ж спеціалізовані суб'єкти профілактики мають у межах своїх основних завдань спеціально визначену функцію [8, с. 65] запобігання.

У ст. 5 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966-IV визначені наступні види соціальних послуг:

— соціально-побутові (забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо);

— психологічні (надання консультацій з питань психічного здоров'я, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад);

— соціально-медичні (консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів);

— соціально-економічні (задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій);

— інформаційні (надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації);

— юридичні (надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи)), послуги тощо. Також визначається, що соціальне обслуговування здійснюється шляхом надання соціальних послуг: за місцем проживання особи, у територіальних центрах соціального обслуговування, в інших закладах соціальної підтримки (догляду) тощо [9]. Згідно наказу Міністерства соціального захисту населення України «Про затвердження типових положень (взірцевих) про територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян і про відділення соціальної допомоги вдома» від 1 квітня 1997 р.

№ 44¹ територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян визначався спеціальною державною установою, що надає послуги пенсіонерам, інвалідам, одиноким непрацездатним громадянам та іншим соціально-незахищеним громадянам вдома, в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування, які спрямовані на підтримання їх життєдіяльності і соціальної активності. Визначалося, що основними завданнями територіального центру та відділення соціальної допомоги вдома є: виявлення одиноких непрацездатних громадян, які потребують соціально-побутового і медико-соціального обслуговування та допомоги, обстеження разом з представниками закладів охорони здоров'я, житлово-комунальних контор, громадських організацій їх матеріально-побутових умов проживання і визначення потреб у необхідності надання різних видів послуг, придбання та доставка товарів із магазину або ринку за коштів одиноких непрацездатних громадян, приготування їжі, доставка гарячих обідів, годування, у тому числі, у пунктах харчування, їдальнях, доставка газет, журналів тощо; виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів, надання допомоги в проведенні періодичних медичних оглядів та госпіталізації; надання допомоги у прибиранні приміщення, пранні білизни, виконання різних видів ремонтних робіт, забезпечення паливом, транспортом; оформлення документів на отримання субсидій щодо оплати житлово-комунальних послуг, оплата платежів; читання преси; влаштування до будинку-інтернату для громадян похилого віку та інвалідів, гериатричного будинку-інтернату тощо [7]. Водночас серед завдань Територіальних центрів та будинків-інтернатів для людей похилого віку не передбачалося здійснення заходів щодо запобігання віктимізації осіб похилого віку, оскільки вони призначені проводити організаційну, практичну та координаційну діяльність щодо надання соціальних послуг особам похилого віку. Подібні завдання передбачені у «Типовому положенні про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 року № 1417 [13]. Зокрема: забезпечення якісного соціального обслуговування (надання соціальних послуг); установлення зв'язків з підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, фізичними особами, родичами громадян, яких обслуговують

¹ Державну реєстрацію скасовано на підставі Висновку про скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта від 17 червня 2009 р. № 2/95.

територіальні центри, з метою сприяння в здійсненні соціального обслуговування (наданні соціальних послуг) громадянам тощо. Відповідно до зазначеного положення, територіальний центр соціального обслуговування надає:

- соціально-побутові послуги (забезпечення продуктами харчування, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо);

- психологічні послуги (надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення відносин з оточуючим соціальним середовищем, психологічної корекції, методичних порад);

- соціально-педагогічні послуги (виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб громадян, яких обслуговує територіальний центр, організація їх дозвілля);

- соціально-медичні послуги (консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів, збереження, підтримка здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів);

- юридичні послуги (надання консультацій з питань чинного законодавства, захист прав та інтересів громадян, яких обслуговує територіальний центр);

- інформаційні послуги (надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги), розповсюдження просвітницьких і культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги)) тощо [13].

Маючи у своєму штаті психолога, спеціаліста з соціальної роботи, соціального робітника [14, с. 106], вважаємо, що працівники соціальних служб також можуть здійснювати віктимологічне запобігання, оскільки, за результатами дослідження анкетних даних осіб похилого віку у запитанні: «Які органи чи установи мають здійснювати роботу щодо запобігання злочинності з особами, що потенційно можуть стати жертвою злочину?» — 25 % респондентів обрали варіант — соціальні служби. Наприклад, територіальні центри соціального обслуговування можуть проводити для осіб похилого віку спеціальні лекторії (наприклад, на такі теми: «Запобігання віктимній поведінці осіб похилого віку» тощо) та консультацій з приводу користування та належної експлуатації засобів самозахисту та захисту майна від злочинних посягань. Оскільки, у запитанні: «Чи потрібно проводити роботу щодо запобігання злочинності з особами, що потенційно можуть стати жертвою злочину?» майже 56 % респондентів обрали варіант — «так», так як здійснення таких заходів дозволить зменши-

ти ризик осіб похилого віку стати жертвою суспільно небезпечного посягання. Як наслідок, пропонується внести відповідні зміни до нормативно-правових актів Міністерства соціальної політики України щодо здійснення соціальними працівниками заходів запобігання віктимній поведінці осіб похилого віку.

З матеріалів кримінальних справ, розглянутих судами України, вбачається, що робота щодо запобігання злочинності стосовно осіб похилого віку належним чином не проводилася. Проте, у ст. 23 Кримінально-процесуального кодексу України встановлено, що при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину. Орган дізнання, слідчий, прокурор, встановивши причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, вносять у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов (ст. 23-1 Кримінально-процесуального кодексу України [6]).

З огляду на те, що поведінка особи похилого віку виступає умовою злочину, яка зумовлена їх фізіологічними, соціальними та психологічними особливостями, вважаємо за доцільне зобов'язати органи дізнання, слідчих, прокурорів, також застосовувати до потерпілих осіб похилого віку заходи запобігання. Зокрема, доповнити ч. 1 ст. 23-1 Кримінально-процесуального кодексу України таким змістом: «У випадку вчинення злочину стосовно особи похилого віку орган дізнання, слідчий, прокурор вносять у відповідний державний орган або посадовій особі подання щодо застосування до потерпілого віктимологічних заходів запобігання». Наприклад, направляти подання дільничним інспекторам, директорам територіальних центрів соціального обслуговування одиноких малозабезпечених пенсіонерів та інвалідів та керівникам соціальних служб, що містять рекомендації запобігання віктимній поведінці осіб похилого віку (проведення бесід, інструктажів, ознайомлення з елементами самооборони тощо).

Слід зазначити, що необхідно звернути увагу на усунення недоліків реєстрації злочинів, що вчинені щодо осіб похилого віку, а також усунення недоліків в організації правової статистики. Зокрема, сьогодні не ведеться окремо облік вчинених злочинів щодо осіб похилого віку та не відображається їх вік. За даними Міністерства внутрішніх справ України (Департаменту інформаційних технологій) у державній статистичній звітності «Про зареєстровані злочини і результати роботи» (форма № 1-А) відомості щодо категорії осіб похилого віку, які потерпіли від злочинів

відсутні, оскільки ведеться облік лише пенсіонерів, у число яких враховуються й особи, які не досягли жінки — 55 років, чоловіки — 60 років, але за чинним законодавством України набувають статусу пенсіонерів. Наприклад, військовослужбовці. Слід також зазначити, про суперечливі положення нормативно-правових актів України. Зокрема, як уже зазначалося, за даними Міністерства внутрішніх справ України у державній статистичній звітності «Про зареєстровані злочини і результати роботи» (форма № 1-А) відомості щодо категорії осіб похилого віку, які потерпіли від злочинів відсутні, оскільки ведеться облік лише пенсіонерів, проте, аналіз статистичної картки на виявлений злочин (Форма 1) Інструкції про єдиний облік злочинів, затвердженої Генеральною прокуратурою України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Державною податковою адміністрацією України, Міністерством юстиції України від 26 березня 2002 р. № 20/84/293/126/18/5 [3], у переліку характеристики потерпілих наводить категорію похилого віку, а не категорію пенсіонер. З урахуванням зазначеного, вважаємо за доцільне поняттям «особа похилого віку» характеризувати у статистичній звітності вікову категорію потерпілих, а поняттям «пенсіонер» — соціальний стан.

Таким чином, проведений аналіз нормативно-правових актів України, свідчить про те, що віктимологічне запобігання злочинам щодо осіб похилого віку у Чорнобильській зоні може здійснюватися не лише спеціалізованими, але й неспеціалізованими суб'єктами запобігання злочинності, яке повинно включати, перш за все: дослідження стану, динаміки та географії злочинності щодо зазначеної категорії осіб; виявлення та вивчення причин та умов злочинності; визначення та законотворче закріплення запобіжних заходів та реалізації їх на практиці суб'єктів запобігання злочинності.

Література

1. *Быргэу М.М.* Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова): монография / М.М. Быргэу / Под. общ. ред. А.М. Бандурки. — Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел., 2004. — 254 с.

2. *Веселуха В.* Значення віктимологічної профілактики в системі запобігання злочинності / В. Веселуха // Право України. — 1999. — № 10. — С. 67—70, 73.

3. Інструкція про єдиний облік злочинів від 26 березня 2002 р. № 20/84/293/126/18/5 // Інформ.-пошук. система із законодавства України «Право. Версія Проф».
4. Колб О.Г. Криминологія і соціальна профілактика злочинів у виправних установах: навч. посіб. / О.Г. Колб. — Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2007. — 400 с.
5. Косенко С. Віктимологічна профілактика в системі запобігання злочинів / С. Косенко // Право України. — 2006. — № 12. — С. 48—51.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 1001-05 (станом на 21 серпня 2009 р.) / Верховна Рада України // Інформ.-пошук. система із законодавства України «Право. Версія Проф».
7. Про затвердження типових положень (взірцевих) про територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян і про відділення соціальної допомоги вдома: Наказ Міністерства соціального захисту населення України від 1 квітня 1997 р. № 44 / Міністерство соціального захисту населення України // Інформ.-пошук. система із законодавства України «Право. Версія Проф».
8. Криминологія: навч. посіб. / [О.М. Джужа, В.В. Василевич, Ю.Ф.Іванов, П.М. Опанасенко, В.Г. Пшеничний, В.Г. Сюржавчик]; за заг. ред. О.М. Джужи. — К.: Прецедент, 2006. — 196 с.
9. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV / Верховна рада України // Інформ.-пошук. система із законодавства України «Право. Версія Проф».
10. Рыбальская В.Я. Проблемы борьбы с преступностью несовершеннолетних: учеб. пособ. / В.Я. Рыбальская. — Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1994. — 200 с.
11. Стан та структура злочинності в Україні. Офіційний веб-сайт МВС України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua>.
12. Сторожук В. Один день у зоні відчуження / В. Сторожук. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://shepetivka.org.ua/2009/04/26/odin_den_u_zon_vdchuzhennja.
13. Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 року № 1417 / Кабінет Міністрів України // Інформ.-пошук. система із законодавства України «Право. Версія Проф».
14. Филатова С.А. Геронтология: учеб. 3-е изд. / С.А. Филатова, Л.П. Безденежная, Л.С. Андреева. — Ростов н/Д.: Феникс, 2005. — 512 с.
15. Яковенко С. Зона відчуження, мабуть, найблагополучніша територія з точки зору злочинності / С. Яковенко. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tovarish.com.ua/archive/937>.
16. Яра О. Віктимологічна профілактика злочинів: її значення / О. Яра // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 10. — С. 141—143.